

Για την «Αναπαράσταση»

Διεπιστημονική προσέγγιση της κοινωνιολογικής διάστασης της έννοιας

Οι ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν τη σύνθεση της Αναπαράστασης, τη διαδικασία σχηματισμού της καθώς και τη λειτουργία της, εξηγούν γιατί στις μέρες μας η έννοια αυτή αποτελεί αντικείμενο μελέτης της ψυχολογίας καθώς και της κοινωνιολογίας, συγκεντρώνοντας, παράλληλα, την προσοχή γλωσσολόγων, ανθρωπολόγων και εθνολόγων.

Η σημασία εξάλλου της έννοιας γίνεται εύκολα αντιληπτή όταν ξέρουμε πως το παιδί χρειάζεται νωρίς να δομήσει δύο συστήματα αναπαράστασης. Κατ' αρχάς το σύστημα αναπαράστασης των γνώσεών του για τόν περίγυρό του: Πρέπει να εξηγήσει τον τρόπο οργάνωσης και δόμησης του κόσμου που το περιβάλλει. Στην αρχή, θεωρεί ότι η ονομασία των αντικειμένων αποτελεί μέρος των χαρακτηριστικών τους. Επιτελείται μια διανοητική ανατροπή όταν αντιλαμβάνεται ότι η ίδια λέξη (π.χ. μέλισσα) μπορεί να αποτελεί μέρος ενός άλλου συστήματος, που επιτρέπει την αντικατάσταση κάποιου «αντικειμένου» ή την αναφορά σ' αυτό (συμβολισμός της εργατικότητας). Προβαίνει τότε στη δόμηση ενός δεύτερου συστήματος αναπαράστασεων πάνω σε γλωσσικές και γλωσσολογικές γνώσεις.

Εξετάζοντας την αναπαράσταση του κόσμου που έχουμε, καθώς και την αντίληψη της πραγματικότητας που αποκτούμε, αγνοούμε συχνά μία σημαντική διάσταση: πως η αντίληψη αυτή αναπαριστά ένα «κατασκευάσμα» που πραγματοποιείται μέσα από τρία επίπεδα:

- την πραγματιστική εμπειρία του κόσμου η οποία καθορίζεται πολιτιστικά, πολιτικά και κοινωνικά¹ από τον περίγυρο,
- τη διαθέσιμη γνώση μέσω της οποίας διδάσκεται, και
- την «ανθρώπινη φαντασία», με την ενεργοποίηση δύο «τρόπων συμβολικής αναπαράστασης» που καθορίζονται από τον Ραϊνίο ως «κωδικά συστήματα»: τις τεχνικές φαντασίας και τις λεκτικές διαδικασίες. Η λειτουργία των τεχνικών φαντασίας συνδέεται με «την εμπειρία του συγκεκριμένου περιβάλλοντος», των λεκτικών διαδικασιών με τη γλώσσα².

Κατά τόν ορισμό τους Εγκυκλοπαιδικού λεξικού των επιστημών της γλώσσας, η

¹ Η Αργυρώ Πρόσκολλη είναι κοινωνιολόγος

αναπαράσταση «είναι η εμφάνιση μιας νοητικής εικόνας σημείων», η οποία εξαρτάται από το βαθμό αφαίρεσης των διαφορών στρωμάτων του λεξιλογίου³.

Υπό την προοπτική μιας σημασιολογικής εξέτασης, μπορούμε να παρατηρήσουμε «κιοικίλους βαθμούς αφαίρεσης. Η μυθική φαντασίωση χρησιμοποιεί ιδιαίτερα τις αναπαραστατικές ιδιότητες των λέξεων και, για αρκετό χρονικό διάστημα, ένα από τα ιδεώδη της ήταν ο ανώτερος βαθμός "ανάκλησης"».

Οι Σιωικοί, έχοντας ήδη παρατηρήσει τα παραπάνω, διέκριναν τρεις σχέσεις της αντιληπτικής πλευράς του σημείου με το «πραγματικό αντικείμενο», με την «ψυχική εικόνα» και με το «φρασικό»⁴.

Στην αναπαράσταση μπορούμε να διακρίνουμε:

- Μία υποκειμενική διάσταση, δεδομένου ότι η σύστασή της πραγματοποιείται σε προσωπικό επίπεδο, μέσω της αντιληπτικής πράξης, αλλά και επειδή προϋποθέτει την αναζήτηση της αναγνώρισης του υποκειμένου. Τα χαρακτηριστικά υποκειμενικότητας απορρέουν εξάλλου και από άμεση συμμετοχή στις διάφορες καταστάσεις που δεν επιτρέπει ενδεχομένως αντικειμενικότητα και συστηματικοποίηση. Η συνειδητοποίηση, τέλος, της υποκειμενικότητας της αναπαράστασης αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για να φτάσει κανείς στην αντικειμενικότητα.

- Και μια συσχετική διάσταση (*relationnelle*), δεδομένου ότι η εκφορά μιας αναπαράστασης σε προσωπικό επίπεδο είναι πάντα η πράξη κάποιου που είναι τοποθετημένος κοινωνικά και που δρα σε σχέση με άλλα άτομα ή ομάδες.

Οι δύο παραπάνω διαστάσεις επιτρέπουν στην αναπαράσταση να λειτουργήσει κάτω από δύο μορφές:

- Ένα μηχανισμό συγκεκριμενοποίησης με τον οποίο αποδίδονται ιδιότητες «αναπαριστώντος» σε αντικείμενα, ή αναγνωρίζονται ιδέες/ιδεολογίες σε διάφορες πράξεις και γλωσσικές εκφράσεις, αποδίδοντάς τους μία αξία εμβληματική («Για μένα, τα γαλλικά, η Γαλλία είναι το τραγούδι, τα αρώματα», «Τα δικαιώματα του ανθρώπου είναι η Διεθνής Αμνηστία». Η έκφραση «*t'es mon pote*» στη Γαλλία συμβολίζει την οικειότητα, είχε γίνει δε, μέσα από τη γνωστή φράση « *touche pas la mon pote*», η εμβληματική φράση του κινήματος κατά του ρατσισμού (SOS Racisme)).

- Ένα μηχανισμό αφαίρεσης με τον οποίο προσδίδουμε ένα συμβολικό και φαντασιακό περιεχόμενο στις νοητικές αναπαραστάσεις όταν πρόκειται να εκφραστούν επάνω σε αντικείμενα συγκεκριμένα. (Τα λουλούδια/τα χρώματα και τι συμβολίζουν).

Εάν, πάλι η έκφραση μιας αναπαράστασης μπορεί και επικαλείται τη μοναδικότητα, είναι ακριβώς επειδή παραχωρεί στον εαυτό της μία ύπαρξη στο ατομικό επίπεδο. Ταυτόχρονα, λουσόν, με τις δύο προαναφερθείσες διαστάσεις, λειτουργεί μία διαδικασία διαφοροποίησης ή διάκρισης που κατέχει ξεχωριστή θέση μεταξύ των τρόπων ελέγχου και αντίληψης των καταστάσεων, των τρόπων απόκτησης συμπεριφορών, θέσεων και προϊόντων (υλικών ή συμβολικών). Διαδικασία συνώδης κατά την επεξεργασία απόκτησης ταυτότητας, σύμφωνα με τη Γνωστική και την Κοινωνική Ψυχολογία, και η οποία λειτουργεί εκ παραλλήλου με τη διαδικασία

εξομοίωσης⁵. Μέσα από τις δύο αυτές διαδικασίες τα άτομα δομούν την αντίληψη που αποκτούν για την πραγματικότητα, με αναπαραστάσεις συχνά αντικείμενες και αντιπροσωπικές. Πρόκειται για διεργασίες διαπίστωσης ασυμφωνίας ιδιοτήτων (dissimilation), δηλαδή έμφασης των διαφορών με «τα εκτός», και αφομοίωσης (assimilation), δηλαδή διαπίστωσης σύμπτωσης, αναλογίας γνωρισμάτων και ενίσχυσης των ομοιοτήτων με «τα εντός». Έχουμε μάλλον τάση να ευνοούμε την αναζήτηση της μονιμότητας, της συνέχειας στη θεώρησή μας του κόσμου. Εντούτοις, όπως παρατηρεί ο P. Chateaubaud, η αντίληψη της διαφοράς συνιστά για το άτομο την απόδειξη της ίδιας του της ύπαρξης ταυτότητας. Ο Bourdieu μάλιστα αναφέρει σχετικά ότι «η κοινωνική ταυτότητα εναπόκειται στη διαφορά την οποία και επιβεβαιώνουμε μέσω της σχέσης με τους πλέον κοντινούς που αντιπροσωπεύουν τη μεγαλύτερη απειλή» (Bourdieu, α, 558).

Από τη στιγμή που γίνεται αντιληπτή η διαφορά, «ξεσπά τότε στο υποκείμενο μία διπλή διαδικασία έλξης και απόρριψης έναντι του άλλου» (Chateaubaud, 89). Συχνά η αντίληψη και διαπίστωση της διαφοράς συνοδεύεται από μία κρίση αρνητική (κατά συνέπεια απόρριψη) επειδή εγγράφεται σε «ένα λόγο συντηρητικό, σε μία ναρκισσοειδή αναζήτηση της μητρικής ταυτότητας» (G. Zarate, 36), κάτι που συνιστά έναν τρόπο διασφάλισης της προσωπικής ταυτότητας. Όταν αυτή η αντίληψη της διαφοράς του άλλου ξεπερνά τα όρια του ατομικού και αγγίζει το χώρο του συλλογικού, μπορεί να προκαλέσει μία άλλη διαδικασία, τη σύσταση στερεότυπων.⁶

Εκφράσεις διαφορούμενες λόγω του συνειρμικού τους χαρακτήρα, τα στερεότυπα μπορούν να χρησιμοποιηθούν:

- α) είτε επειδή είμαστε ικανοποιημένοι από το προσωπικό μας σύστημα.
- β) είτε επειδή το κριτικάρουμε (Santoni, 86).

Θα μπορούσαμε να τα ορίσουμε ως «κίνηση με την οποία ζητάμε μία αναγνώριση σε αντάλλαγμα μιας υπόκρυψης», ή ως «συναμοσία της αναπόφευκτης αταξίας που θα επέφερε μία έκφραση πολύ σύγχρονη ή πολύ προσωπική» (Apt, 95).

Το στερεότυπο συγκινησιώνει μία δραστηριότητα γνωστική, μία συναισθηματική και μία συγκινησιακή συγχρόνως. Όπως και με τις αναπαραστάσεις, διακρίνουμε στερεότυπα για τον εαυτό μας (αυτο-στερεότυπα) ή για άλλους (ετερο-στερεότυπα). Μπορούν δε να λειτουργήσουν σύμφωνα με την *σμικρυντική* ιδιότητά τους, αλλά και την *ενισχυτική* επίσης:

- αποσπώντας τη συμβολική αξία του προς μελέτην αντικείμενου,
- κατευθύνοντας κυρίως σε αντικείμενα συγκεκριμένα που μπορεί να επικαλεστεί κανείς με τη φαντασία.

«Το στερεότυπο προέρχεται, κατ' αρχάς, από τα α priori της μητρικής κουλτούρας» (G. Zarate, 39). Ως εκ τούτου, είναι βαθειά ριζωμένο και εξελίσσεται με αργότερο ρυθμό από κάθε άλλη αναπαράσταση που αναγνωρίζεται ως τρόπος έκφρασης μιας οποιασδήποτε γνώσης.

Συνήθως, έχουμε μία συγκρατημένη στάση απέναντι στα στερεότυπα, παρά το γεγονός ότι όλοι μας τα χρησιμοποιούμε, λιγότερο ή περισσότερο, όταν εκφραζό-

μαστε επειδή, πολύ απλά, «αποτελούν μία αναγκαιότητα:

- Αποτελούν κατ' αρχάς μία προστασία, ένα αμυντικό όπλο εναντίον της απειλής που αντιπροσωπεύει η διαφορά». (Charaudeau, 90).

- Αντιπροσωπεύουν τον οικονομικότερο τρόπο αντίληψης του περιβάλλοντος, κυρίως επειδή επιτρέπουν τη σύλληψη αφηρημένων ιδεών, τη «σχηματοποίηση προκειμένου να αντιληφθούμε (...) πραγματικότητες που απουσιάζουν». Κατ' αυτόν τον τρόπο, η αναπαράσταση σημαδεύεται από τον υλικό χαρακτήρα της εικόνας, την αναπαράστατική υλικότητα που περιέχει. Για παράδειγμα, αφηρημένες έννοιες όπως «ευφύια», «υπεραξία» είναι καθαρά ιδεατά σχήματα. Οι περισσότεροι όμως έχουμε μία αναπαράσταση αυτών των λέξεων, που έχει σχεδόν πάντα να κάνει με ένα αναφερόμενο υλικό. Είμαστε συνήθως υποχρεωμένοι να περάσουμε από μεταφορές, από εικόνες για να γίνουμε αντιληπτοί, γιατί συχνά το περιεχόμενο μιας έννοιας δεν γίνεται εύκολα κατανοητό. Χρησιμοποιούμε, επομένως, στερεότυπα, που είναι «βολικά γιατί επιτρέπουν την καταχώρηση σε κατηγορίες, καθιστούν εύλογες τις αφαιρέσεις» (Santoni, 84).

Για τους γνωστικούς, η νοητική εικόνα δεν είναι μόνο μία αντιληπτική δραστηριότητα ή μία μορφή αίσθησης αλλά το προϊόν μιας συμβολικής δραστηριότητας (Denis, 34). Σύμφωνα με τον ορισμό του Ραϊνίο, η νοητική εικόνα «δεν είναι ένα παθητικό αποτύπωμα της πραγματικότητας, αλλά το αποτέλεσμα δυναμικών διαδικασιών που έχουν οργανώσει και τροποποιήσει την αρχική αντιληπτική πληροφορία, με την έννοια μιας σχηματοποίησης και μιας αφαίρεσης από τα αρχικά της χαρακτηριστικά» (Denis, 46).

Η παλιά ορολογία συγκέντρωνε τις μορφές φανταστικών εμπειριών υπό τον ίδιο γενικό όρο «εικόνες σκέψης» (Holt) και τις διέκρινε σε «εικόνες μνήμης» και «εικόνες φαντασίας»¹.

Η νέα ορολογία, λιγότερο ασαφής, διακρίνει τις τεχνικές μορφές φαντασίωσης, σύμφωνα με δύο λειτουργίες στενά αλληλένδετες που μπορούν να κινητοποιηθούν:

- Μία λειτουργία αναφορική (référentielle) η οποία συνίσταται σε μία ανάληψη, επαναδόμηση και χαρακτηρίζεται από τη μιμητική μορφή της φαντασίωσης που υπογράμμισε ο Piaget. Μπορεί να αναφέρεται σε δεδομένα συγκεκριμένα (αναφορικά με ένα αντικείμενο ή με ένα επεισόδιο επακριβώς τοποθετημένα σε χρόνο και χώρο) ή σε έννοιες γενικές.

- Μία λειτουργία επεξεργασιακή (élaborative), που επιτρέπει την οργάνωση σε νέες σχέσεις ή μάλλον το εγχείρημα μετατροπής φανταστικών περιεχομένων.

Οι Piaget και Inhelder διακρίνουν τις εικόνες σε:

- αναπαραγωγικές (reproductrices): πρόκειται για εικόνες που ανακαλούν αντικείμενα ή γεγονότα ήδη γνωστά,

- προτελεστικές (anticipatrices): εικόνες που αναπαριστούν γεγονότα που δεν έχουμε γνωρίσει προγενέστερα. (Denis, 58-64).

Σύμφωνα με πιο πρόσφατες αντιλήψεις, μιλάμε για δραστηριότητα τεχνικών φαντασίας κάτω από το πρίσμα του ρόλου τους στην αντίληψη της γλώσσας². Οι εικόνες που επέρχονται σε κατάσταση εγγήγησης, υποδεικνύονται ως «αναπαρα-

στάσεις των οποίων το υποκείμενο μπορεί να ελέγξει την παραγωγή, το εικονικό περιεχόμενο και ενδεχόμενες μετατροπές. Έχουμε έτσι να κάνουμε με εικόνες, ιδιαίτερες ή γεν(ετ)ικές, που συνιστούν την ανάκληση ενός αντικειμένου - αναπαγωγική ή προτελεστική -, ενός γεγονότος, μιας ενέργειας, μιας μετατροπής (...) υπό τη θεώρηση της αναφορικότητος και της επεξεργασιακής τους λειτουργίας συγχρόνως» (Denis, 69).

Μιλώντας για «αναπαράσταση» ενός συγκεκριμένου αντικειμένου, αναφερόμαστε στην ανα-παράσταση στο μυαλό μας του αντικειμένου αναφοράς που έχουμε δει και του τρόπου με τον οποίο το παρατηρήσαμε. Δεν πρόκειται για αυτό που είναι δυνατόν να παρατηρηθεί, για το ίδιο το αντικείμενο αναφοράς, απλά επειδή δεν βλέπουμε το ίδιο πράγμα μ' ένα άλλο άτομο. Ακόμη κι όταν κοιτάζουμε το ίδιο αντικείμενο, δεν παρατηρούμε το ίδιο πράγμα. Με την έννοια αυτή, μπορεί μία αναπαράσταση να αποτελεί την ανάκληση ενός διαφορετικού κάθε φορά αντικειμένου, «το αυτό αντικείμενο αναφοράς μπορεί να ανταποκρίνεται σε διαφορετικούς χώρους φαντασίας, ανάλογα με το υπάρχον πλαίσιο και την επικρατούσα συμφωνία, όπως οι ίδιες φαντασιώσεις μπορεί να διασχίσουν διαφορετικές κοινότητες» (Chagaudeau, 93). Μπορούμε, επομένως, να έχουμε δύο αναπαραστάσεις του «πραγματικού», που μπορεί να διαφέρουν ή και να είναι ίδιες.

Ακόμη και όταν απομονώσουμε το παράδειγμα στο ίδιο πρόσωπο και σε αναπαραστάσεις του αυτού αντικειμένου, δύσκολα μπορούμε να μιλήσουμε για δύο όμοιες αναπαραστάσεις. Όταν παύουμε να βλέπουμε το αντικείμενο και, θέλοντας να το επαναφέρουμε στη μνήμη μας, έχουμε στο μυαλό μας την ανάμνησή του, τότε πρόκειται για μία ανα-παράσταση, μια εικόνα του συγκεκριμένου αντικειμένου. Στην ουσία όμως πρόκειται για μερική αναπαράσταση, με την έννοια ότι χρειάζεται κάποια προσπάθεια για να εντοπίσουμε ανάμεσα σ' αυτά που βρίσκονται στο οπτικό μας πεδίο - το οποίο εξάλλου είναι αρκετά σύνθετο με τα διάφορα αντικείμενα στον περίγυρο - το αντικείμενο που εμάς μας ενδιαφέρει περισσότερο. Κατά βάθος, δεν υπάρχει μία αναπαράσταση αυτού που είδαμε. Αντλήσαμε απλώς από το περιβάλλον μας αυτό που για μας έχει κάποια έννοια, κάποια σημασία. Κατά κάποιο τρόπο η εικόνα μας είναι ήδη της τάξης της Σημειωτικής. Εξ ου και η ασάφεια της λέξης «αναπαράσταση». Είναι η προσωπική μου ορθολογικοποίηση, στο μέτρο που εγώ συγκράτησα το τάδε ή το δείνα αντικείμενο ή σημείο του. Κάποιος άλλος θα μπορούσε να απομονώσει κάτι άλλο. Στην ουσία, πρόκειται για μια έκφραση του προσωπικού μου ορθολογισμού. Υπάρχει, δηλαδή, ορθολογικό στοιχείο στην αναπαράσταση μολονότι δεν πρόκειται για εικόνα με την έννοια του ανιγράφου, της ανα-παράστασης.¹⁰ Για να γίνει αντιληπτή όλη αυτή η διεργασία, θα έπρεπε να ενταχθεί στη συλλογική του Τσαρούχη όταν είπε κάποτε: «Ο καθρέπτης κόβει σ' ένα κάδρο τη ζωή. Το ίδιο κάνει κι ο ζωγράφος, το ίδιο κι ο φωτογράφος».¹¹

Πέραν των αναπαραστάσεων συγκεκριμένων αντικειμένων, τα άτομα μπορούν, κατά τον εικονισμό¹², να ανακαλέσουν στο μυαλό τους εικόνες-αναπαραστά-

σεις που αφορούν σε διάφορα ζητήματα, λήμματα, απεικονίσεις... Κάτω από την ίδια οπτική, ο Dufkheim αναρωτήθηκε σε κάποια στιγμή εάν η κοινωνιολογική ανάλυση δεν είναι τελικά ανάλυση των αναπαραστάσεων. Ο προβληματισμός του αποδίδεται στο γεγονός ότι λειτουργεί την εποχή εκείνη με την κλασική αποδοχή της αναπαράστασης, την εποχή ακόμη της πιστής απεικόνισης, όταν και η ζωγραφική λειτουργεί με την ιδέα αυτή. Όμως η μη απεικονιστική, η αφηρημένη ζωγραφική, μας επέτρεψε να αντιληφθούμε ότι μπορούμε να (ανα)παράγουμε αντικείμενα χωρίς αντικείμενο αναφοράς, χωρίς να είναι πιστά αντίγραφα της πραγματικότητας. Πως οι σκέψεις μας μπορούν να είναι - και είναι συχνά - κατασκευές, μυθικές φαντασιώσεις και όχι πιστές αναπαραστάσεις. «Ό,τι σου περάσει από το νου βγαίνει στη ζωγραφική: τίποτα δεν μπορείς να κρύψεις», είπε κάποτε ο Τσαρούχης.¹³ Ήδη, οι μπρεσιονιστές, στην εποχή τους, δεν αναπαριστούν τη φύση που βλέπουν. Αλλά προσπαθούν να υλοποιήσουν, να παράγουν την υλοποίηση, την αναπαράσταση της ευαισθησίας που έχουν απέναντί της. Αποδίδουν, έτσι, τη θεώρηση της πραγματικότητας που έχουν. Στην εποχή τους, η τεχνική τους δεν αναπαριστούσε «τίποτα». Σήμερα αναπαριστά «κάτι», ακόμη και για τον κοινό θεατή. Αποκτήσαμε μια τέτοια ευαισθησία για τον κόσμο, τα αντικείμενα και την πραγματικότητα, ώστε να είμαστε ικανοί να υπερκεράσουμε την απόσταση, τη διαφορά ανάμεσα στην πραγματικότητα την ίδια και το ζωγράφο που την αποδίδει. Και αποτελεί τόσο λίγο απόσταση πια που, για παράδειγμα, η λέξη νούφαρο ή η εικόνα του δύσκολα δεν μας οδηγεί συνειρμικά στον Monet.

Συνεπώς, ότι μπορούμε να συλλάβουμε στον κόσμο, στα άτομα δίπλα μας, περνάει από σημαίνοντα που πρέπει να μάθει κανείς, συχνά τελείως πρακτικά, εμπειρικά. Ακόμη και το χώρο, τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε, αντιλαμβανόμαστε, αισθανόμαστε... Το παιδί και ο ενήλικας δεν βλέπουν με τον ίδιο τρόπο. Και ας μην πάμε μακριά. Ακόμη και στους ενήλικες, ο τρόπος με τον οποίο ένας ναρκισσεύδμενος κοιτάζεται στον καθρέπτη διαφέρει από τον τρόπο ενός ατόμου μαζοχιστικού. Εξάλλου, το παράδειγμα του καθρέπτη και του ειδώλου (αναπαράστασης) του εαυτού μας που αντανάκλα, αποδίδει άμεσα και τη σχετικότητα της αναπαράστασης του ίδιου μας του εαυτού: Δεν βλέπουμε στον καθρέπτη παρά αυτό που θέλουμε να δούμε. Ο καθρέπτης είναι ένα ανάτυπο που το κοιτάζουμε παραποιώντας το, κάποτε, απλά και μόνο, με την εκάστοτε διάθεσή μας.

Κατά κάποιον τρόπο, μπορούμε να πούμε ότι όλα είναι ασαφή, ότι αποτελούν ένα σημειολογικό σύστημα που πρέπει να κατακτήσουμε. Ο Piaget απέδειξε ότι ακόμη και η διάσταση του χώρου είναι κάτι που μαθαίνεται, ένα σύστημα σημείων. Οι ψυχολόγοι έχουν ασχοληθεί με το θέμα: το παιδί, στην αρχή, δεν ξέρει τι είναι ο χώρος. Πρέπει να μάθει τις διάφορες εκφράσεις: μπροστά, πίσω, δίπλα, επάνω, κάτω.... Φόρμες που αποτελούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα, όπως τα φωνήματα στη γλώσσα. Όλα μαθαίνονται από την παιδική ηλικία. Κανείς πια δεν πιστεύει σε μια φύση ανθρώπινη που αιτιολογεί σύσταση και υπόσταση από την πρώτη στιγμή της ύπαρξής της. Ξέρουμε, σήμερα, πως γεννιόμαστε με έναν τρόπο αρκετά άμορφο για να φορμαριστούμε, να πληροφορηθούμε από τον κοινωνικό κόσμο που μας πε-

ριτριγυρίζει. Έχουμε αισθήσεις, αλλά το αισθητικό μας σύστημα καταλήγει να γίνεται ένα σύνολο σημειωτικών συστημάτων. Η ευαισθησία και η αισθαντικότητα μας, καθώς και η (συν)αίσθηση και η αντίληψη καταστάσεων, αντικειμένων, προσώπων δεν είναι ίδιες με αυτές των ανθρώπων του Μεσαίωνα ή των λαών μιας άλλης κοινωνίας ή ακόμη και μιας άλλης κοινωνικής ομάδας.¹⁴ Ακόμη και «η αίσθηση ασφάλειας που μας δίνει η βεβαιότητα της προσωπικής μας αξίας (...) συνδέεται στενά με τη θέση που κατέχουμε στον κοινωνικό χώρο» (Bourdieu, α, 226).

Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με ένα σύστημα σημείων, συμπεριλαμβανομένης και της όρασης. Οι ζωγράφοι το ξέρουν καλά άλλωστε, τόσο στην απεικονιστική (*peinture figurative*) όσο και στην αφηρημένη ζωγραφική. Η δουλειά του ζωγράφου συνίσταται στο να προδώσει την πραγματικότητα, αποδίδοντάς την συγχρόνως, δηλαδή παίζοντας το παιγνίδι του καθρέπτη. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τους φωτογράφους. Ο φακός, η κάμερα που φαίνεται να συλλαμβάνει το αντικείμενο αναφοράς και να μας δίνει μιαν απόλυτη εικόνα, δεν είναι αλήθεια, δεν υπάρχει. Και εδώ βρίσκεται όλη η τέχνη, καθώς και όλο το ενδιαφέρον συγχρόνως.

Αυτό που συμβαίνει με τις αισθήσεις μας, αληθεύει και για όλους τους τρόπους επικοινωνίας μας: το ντύσιμό μας, τη διατροφή μας¹⁵, την εμφάνισή μας γενικά. Το σώμα μας καταλήγει να γίνεται ένα κοινωνικό προϊόν. Συνιστά ένα φορέα σημείων, εξίσου όσο παράγει σημεία. Αποκτούμε την αναπαράσταση του σώματός μας «εφαρμόζοντας ένα σύστημα κοινωνικής διάταξης του οποίου η αρχή είναι ίδια με την αρχή των κοινωνικών προϊόντων πάνω στα οποία εφαρμόζεται» (Bourdieu, α, 215). Βάσει κάποιου κώδικα σημείων που μπορούμε να αποκωδικοποιούμε, όλα μαθαίνονται και όλα ερμηνεύονται και, κυρίως, ο κοινωνικός μας χώρος. Η (συν)αίσθηση και η αντίληψη του κοινωνικού μας χώρου προδιορίζει μία «σχέση διάκρισης η οποία επανενεργοποιείται (...) σε κάθε καταναλωτική πράξη, δια μέσου οικονομικών και πολιτιστικών οργάνων ιδιοποίησης» (Bourdieu, α, 249). Αυτή η σχέση διάκρισης γεννά αλλά και μπορεί να εξηγήσει την ασυμφωνία των κοινωνικών τάξεων μεταξύ τους όσον αφορά τη σχέση με τον κοινωνικό περίγυρο ακόμη και σε πράγματα καθημερινά και τετριμμένα, όπως π.χ. τη συνήθη στάση μας, τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζουμε το σώμα μας στους άλλους¹⁶, τους τρόπους διασκέδασης και τα χόμπι, την άσκηση ενός αθλήματος.¹⁷ Έτσι, το ενδιαφέρον που αποδίδουμε στην εξωτερική εμφάνιση και στάση μας πηγάζει από τη συνείδηση που αποκτούμε των συμφερόντων που μπορούν να μας επιφέρουν και οι επενδύσεις σε χρόνο, προσπάθειες, στερήσεις, φροντίδες είναι αναλογικές με τις ευκαιρίες υλικών ή συμβολικών κερδών που δικαιολογημένα μπορεί να αναμένουμε απ' αυτά.

Τα άτομα, επομένως, και οι ομάδες παράγουν αναπαραστάσεις με τη διπλή λειτουργία του όρου: Σχηματίζουν αναπαραστάσεις για το φυσικό και κοινωνικό τους περίγυρο, αναλογικές και ανάλογες με τις προσλαμβάνουσές τους. Αλλά και εκπέμπουν επίσης αναπαραστάσεις δια μέσου της συμπεριφοράς τους και της πρακτικής τους.¹⁸ Κάποια άτομα μάλιστα έχουν ιδιαίτερη ικανότητα επιβολής στους άλλους της προσωπικής τους αναπαραστάσης για τον εαυτό τους: «η γοητεία ή η χαρι-

σματική προσωπικότητα υποδεικνύουν στην ουσία την εξουσιαστική δύναμη που έχουν ορισμένα άτομα να επιβάλλουν ως αντικειμενική και συλλογική αναπαράσταση του σώματός τους και της ύπαρξής τους, την αναπαράσταση που έχουν τα ίδια για τον εαυτό τους, να καταφέρνουν ώστε οι άλλοι, όπως ακριβώς συμβαίνει με τον έρωτα ή με την πίστη, να αποποιούνται την πρωταρχική δυνατότητα αντικειμενοποίησης για να την εναποθέσουν σ' αυτόν που θα μπορούσε να γίνει το αντικείμενό της και που καταλήγει έτσι να συνιστά το απόλυτο υποκείμενο» (Bourdieu, α, 230).

Ο ρόλος εξάλλου των «οικονομικών οργάνων ιδιοποίησης» που εγκαθιστά σχέσεις διάκρισης στον κοινωνικό μας χώρο¹⁹, αισιτικά ειδικό βάρος και κατευθύνει τόσο τις προσλαμβάνουσές μας, όσο και την εκτομική αναπαραστάσεων στις κοινωνικο-επαγγελματικές περισσότερες σχέσεις. Τα άτομα χρησιμοποιούν τότε κυρίως αναπαραστάσεις που δείχνουν τάσεις ενσωμάτωσης και πρακτικής κοινωνικών αξιών επίσημα αναγνωρισμένων από την ομάδα, καθώς και «επιβεβαίωσης των ηθικών αξιών της κοινότητας». Η φροντίδα προβολής των προπαισμένων αναπαραστάσεων αποτελεί μία από τις κυριότερες ενδείξεις επιθυμίας κοινωνικής ανόδου²⁰. «Από τη στιγμή που κατακτούμε το συμβολικό ρεπερτόριο και εξουικεινώνμαστε με το χειρισμό του, μπορούμε να το χρησιμοποιήσουμε για να υφαισθητοποιήσουμε και να δώσουμε λάμψη στις καθημερινές αναπαραστάσεις, προσδίδοντάς τους ένα χαρακτήρα κοινωνικά καταξιωμένο», έστω και με το κόστος μίας συσπώδους αναπαράθεσης ανάμεσα στο ενδότερο εγώ μας και το κοινωνικό εγώ μας. «Ως ανθρώπινα όντα, είμαστε μάλλον δημιουργήματα των οποιών οι ενέργειες ποικίλλουν ανάλογα με τη διάθεση και την ενεργητικότητα της στιγμής. Αντίθετα, ως αναπαριστώμενα μερυστά σε ένα κοινό πρόσωπα, οφείλουμε να ξεπεράσουμε αυτές τις διακυμάνσεις» (Goffman, α, 41, 59).

Στη διαδικασία ανταλλαγής/συνδιαλλαγής αναπαραστάσεων, «τα κοινωνικά υποκείμενα» προσπαθούν να ξεπεράσουν «τα εγκεφαλικά τους όρια» μέσω της αναπαράστασης που δίνουν στους άλλους και στον εαυτό τους για τη θέση τους, αναπαράσταση που καθορίζει αυτά τα όρια» (Bourdieu, α, 564). Μερικές φορές οικειοποιούνται κάποιες νόρμες για κάποια συγκεκριμένη αναπαράσταση του εαυτού τους που θέλουν να προβάλουν. Άλλοτε, αντίθετα, καλύπτουν ή αποκρύπτουν κάποια δράση/δραστηριότητα συνυφασμένη με τις νόρμες αυτές ή γενικότερα με διάφορες πρακτικές.

Η ανταλλαγή/συνδιαλλαγή αναπαραστάσεων υπάρχει ακριβώς επειδή το κοινωνικό υποκείμενο κατασκευάζει αναπαραστάσεις, τόσο στο ατομικό, όσο και στο συλλογικό επίπεδο. Όλοι μας, λίγο-πολύ, προσδεχόμαστε/προσλαμβάνουμε τις αναπαραστάσεις αυτές με τα όργανα αντίληψης που παρέχουν οι κοινωνικοί προσδιορισμοί και παράγουμε νέες.²¹ Όταν ένας άγνωστος παρουσιάζεται μπροστά μας, λέει ο E. G. Goffman, έχουμε την ευκαιρία, με τις πρώτες του ακόμη εμφανίσεις, να προβλέψουμε την «κοινωνική του ταυτότητα»²² (Goffman, γ, 9). Δεχόμαστε «κοινωνικές πληροφορίες»²³ και βασίζομαστε σ' αυτήν τη δυνατότητα πρόβλεψης, την οποία μετατρέπουμε σε αναμονές νόρμας, δεδομένου ότι τα «συνειρμικά

συστήματα κοινωνικού χαρακτήρα εκδηλώνουν, κατά τη λειτουργία τους, το συνσυνδυασμό των αναπαραστάσεων που, εγγυάροντας την κουλτούρα στον άνθρωπο, την προβάλλουν μπροστά του, με τη μορφή αποστασιοποιημένων πολιτιστικών αντικειμένων» (A. Greimas, 100).

Αλλά ο άνθρωπος, ως συμβολικό ον, πέρα από την αντίληψη και εκτίμηση του κοινωνικού περιγύρου, επεξεργάζεται και αναδιαμορφώνει σχήματα ταξινομήσης, ατομικά αλλά κυρίως συλλογικά. Κατά τις παραπάνω διεργασίες της συλλογικής αναπαράστασης θα πρέπει να λάβουμε υπόψη, εκτός από τον όγκο και τη δομή του κεφαλαίου, «την εξέλιξη των διαχρονικών ιδιοτήτων κάθε κοινωνικής θέσης μέσα στο χρόνο, δηλαδή, την κοινωνική τροχιά της ομάδας (...) και η οποία αποτελεί γενική αρχή στην υποκειμενική αναπαράσταση της θέσης που το υποκείμενο κατέχει αντικειμενικά. Ένα από τα πλέον καθοριστικά χαρακτηριστικά των πολιτικών επιλογών μας βρίσκεται, στην πραγματικότητα, στο ότι επιφέρουν την επέμβαση της σαφούς και συστηματικής λίγο-πολύ αναπαράστασης που έχουμε για τον κοινωνικό κόσμο, για τη θέση που κατέχουμε στον κόσμο αυτό και που θα έπρεπε να κατέχουμε· και συχνά ο πολιτικός λόγος, όταν υπάρχει ως πολιτικός λόγος, δεν είναι παρά η περισσότερο ή λιγότερο ευφημιστική και καθολικευμένη έκφραση αυτής της αναπαράστασης» (Bourdieu, α, 529). Έτσι η αναπαράσταση της πολιτικής ιδεολογίας την καθιστά προβολή οραμάτων, αντίληψη και θέση για την πραγματικότητα, «οργανικό στοιχείο των κοινωνιών, ενοποιητικό στοιχείο ομάδων, τάξεων και κοινωνικών κατηγοριών και κινητήρια δύναμη των κοινωνικών αγώνων». Γίνεται, λοιπόν, «έκφραση των κοινωνικών σχέσεων και την ίδια στιγμή παρέμβαση για τη διατήρηση ή την ανατροπή τους» (Μιτσάκη, α, 16-17).

Όμως «μία τάξη καθορίζεται τόσο από το πως γίνεται αντίληψη η ύπαρξή της όσο και από την ύπαρξή της· τόσο από την κατανάλωσή της (...) όσο και από την θέση της στις σχέσεις παραγωγής» (Bourdieu, α, 564). Σχηματικά, θα μπορούσαμε να πούμε πως η αναπαράσταση είναι μία παραγωγική διαδικασία, το ίδιο όπως και η παραγωγή αντικειμένων. Στη θεώρηση του κόσμου που έχουμε, ενυπάρχει μια εργασία «παραγωγής» του. Θα μπαίναμε μάλιστα στον πειρασμό να πούμε πως ο κόσμος μας ανήκει αν, και από την στιγμή που τον «παραγάγουμε». Η ιδέα της παραγωγής/αναπαραγωγής ακούγεται ανησυχητικά γιατί μας κάνει να σκεφτούμε και να πιστέψουμε ότι υπάρχει η πραγματικότητα, και το άτομο, από την πλευρά του, το μόνο πράγμα που μπορεί να κάνει, είναι αντίγραφο, κόπιας. Τελικά όμως περί αυτού πρόκειται: κατασκευάζουμε συνεχώς ανάτυπα.²⁴ Και τα ανάτυπα αυτά παράγουν την πραγματικότητα. Με μία καλή κόπια, η πραγματικότητα αποκτά ύπαρξη. Όταν θα έχω τις λέξεις για να μιλήσω, τα πράγματα θα συμβούν στην πραγματικότητα. «Η γλώσσα μοιράζει ρόλους», έλεγε ο Lacan.

Οι προηγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες μπορούν και μας κατασκευάζουν αναπαραστάσεις, δια μέσου εικόνων αναπαράστασης που μας στέλνουν. Η διαφήμιση ξέρει να μας κατασκευάζει παραστάσεις του εαυτού μας. Βλέποντας έτσι, κάποιον ντυμένο με τον τάδε ή το δείνα τρόπο είμαστε τελείως παρασυρμένοι από τη λογική της δομής και της λειτουργίας της κοινωνίας²⁵ καθώς και τη λογική της χει-

ραφέτησης της διαφήμισης. Η ιδιαιτερότητα όμως της αναπαράστασης έγκειται στη λειτουργία της. Οι θεωρίες της Επικοινωνίας και της Σημειωτικής μας ευαισθητοποίησαν σχετικά με τον έλεγχο του μηνύματος μέσα από τον έλεγχο της Πηγής και του Καναλιού, σε σημείο που να γνωρίζουμε πόσο συστηματικά χρησιμοποιεί η διαφήμιση κάποιων ειδικών προϊόντων τη συσχέτισή τους με μία συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα. Έτσι, «στο πολυτελές εμπόριο (...) τα προσφερόμενα προϊόντα έχουν σχεδόν αποκλειστική λειτουργία την ταξινόμηση των ιδιοκτητών τους. Ο δεσμός μεταξύ της αξίας των εμβλημάτων και της αξίας της ομάδας που τα κατέχει σημαδεύεται πολύ συγκεκριμένα, για παράδειγμα, στην αγορά των αντικιών όπου η αξία ενός αντικειμένου μπορεί να εξαρτάται από την κοινωνική ποιότητα των παλαιών του ιδιοκτητών.» (Bourdieu, α, 256). Στις μέρες μας μάλιστα, το παιγνίδι παίζεται στη διαφάνεια ή αδιαφάνεια με την οποία γίνεται η χρήση της αναπαράστασης στη διαφήμιση: «το ημι-πολυτελές εμπόριο (του Faubourg Saint-Antoine) δηλώνει απερίφραστα στις διαφημίσεις του την αξία που το πολυτελές εμπόριο (του Faubourg Saint-Honoré) αρκείται να υπαινίσσεται» (Bourdieu, α, 275)

Πρόκειται, δηλαδή, για αναπαραστάσεις που αποτελούν τελικά κατασκευή του κόσμου και της κοινωνικής σχέσης. Στο μέτρο δε που ο διαφημιστής καταφέρει να μετατρέψει την εικόνα του εαυτού μας, να αξιοποιήσει κάποιες θεωρήσεις αντί άλλων, έχει τη δυνατότητα δόμησης και συγκρότησης του κοινωνικού μας βιώτου. Αλλά και ο ιδεολογικός και πολιτικός μας βίωτος είναι δυνατόν να δομηθεί, να συγκροτηθεί μέσω των αναπαραστάσεων που εκπέμπουν τα ΜΜΕ. Γνωρίζουμε πλέον σήμερα ότι η αντικειμενική πληροφορία αποτελεί μύθο. «Το νέο αυτό φετίχ των τεχνοκρατών παρουσιάζεται ως ουδέτερο, πάνω από πολιτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις, ενσάρκωση του ιδεώδους της αντικειμενικότητας. (...) Οι πληροφορίες επιλέγονται: άλλες προβάλλονται κι άλλες αποσιωπούνται. Στην ανάγκη κατασκευάζονται. (...) Μέσα από την επιλογή, το φιλτράρισμα και τη θεώρηση από μια ορισμένη οπτική (point de vue) η δήθεν ουδέτερη "πληροφορία" αποκτά το ιδεολογικό της φορτίο και ασκεί την επιδιωκόμενη πολιτικοϊδεολογική λειτουργία» (Μπιτσάκη, β, 116).

Με άλλα λόγια, η πραγματικότητα (υπο)στηρίζεται από την αναπαράσταση, οικοδομείται από το λόγο και τη λογική της ταυτότητας. Είναι ο «ταυτοτικός λόγος» (discours identitaire) που παράγει το αντικείμενο αναφοράς, εξίσου όσο παράγεται από αυτό. Βρισκόμαστε σε ένα είδος κυκλωτικής λογικής μεταξύ αντικειμένου αναφοράς και αναπαράστασης εν όψει μιας κινή(τοποιή)σης για τη συγκρότηση ταυτότητας. Η ταυτότητα - και η διαδικασία αιώτησής της - λειτουργεί ως αναπαράσταση, ως κοινωνικό γεγονός. «Κατά μία έννοια (...) ο ρόλος που αναλαμβάνουμε αναγκαστικά, αυτή η μάσκα είναι το πραγματικό μας εγώ, το εγώ που θα θέλαμε να είμαστε. Με τον καιρό, η ιδέα που έχουμε για το ρόλο μας γίνεται μία δεύτερη φύση και ένα αναπόσπαστο μέρος της προσωπικότητάς μας. Ερχόμαστε στον κόσμο ως όντα, αναλαμβάνουμε να "εκτελέσουμε" ένα πρόσωπο και γινόμαστε άτομα».²⁶ Η φράση της Simone de Beauvoir «δεν γεννιέται κανείς γυναίκα: γίνεται», απεικονίζει παραστατικά τη δύναμη της συλλογικής αναπαράστασης. Πρόκειται

ουσιαστικά για την κοινωνικοποίηση του ατόμου, για μία διαδικασία απόκτησης εθνικότητας/ταυτότητας (naturalisation)²⁷, για μια μετουσιωμένη διάσταση της πάλης των τάξεων... Η αναπαράσταση δεν είναι πλέον απλά μία «έννοια» γίνεται κοινωνικό γεγονός.²⁸ «Τα σχήματα ταξινόμησης τα οποία είναι στη βάση της πρακτικής σχέσης που οι παράγοντες διατηρούν με την υπόστασή τους και της αναπαράστασης που μπορούν να έχουν, είναι αυτά τα ίδια προϊόν αυτής της υπόστασης» (Bourdieu, α, 564). Έτσι, το ατομικό υπεισέρχεται στο συλλογικό, και οι αναπαραστάσεις των κοινωνικών υποκειμένων, πάνω στη δημιουργία και την ύπαρξη των σχημάτων ταξινόμησης, λειτουργούν κυκλωτικά. Όλα τα κοινωνικά κινήματα απόκτησης ταυτότητας λειτουργούν, λίγο-πολύ, γκρεμίζοντας και αναδομώντας (ανα)παραστάσεις, θεσμοθετημένες²⁹ καταστάσεις του κοινωνικού κόσμου που φαίνονται συχνά εξίσου φυσικές όσο και η φύση που μας περιβάλλει.

Η φαντασίωση τροφοδοτεί την πραγματικότητα η οποία επαναδομείται από τη φαντασίωση που εμφανίζεται έτσι δυναμική, δραστική, γιατί έχει μία κοινωνική αποτελεσματικότητα. Κατ' αυτόν τον τρόπο η αναπαράσταση αναζητά μία συνοχή, παράγει μια εικόνα ή μια παράσταση που ίσως να μην υπήρχε πριν. Κτίζει το αντικείμενο αναφοράς ερμηνεύοντας τα μηνύματα, και όχι απλώς αποκωδικοποιώντας τα. Αυτό συνεπάγεται «επαναδιάταξη σύμφωνα με την προσωπική αναπαράσταση του κόσμου, του εαυτού και του άλλου (ιδιοποίηση) και επαναδόμηση αυτής της αναπαράστασης σε σχέση με την αντίληψη που αποκομίζεται από αυτά τα μηνύματα (προσαρμογή)» (Besse, 1985, 142). Όλα τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά και οι ιδιαιτερότητες της αναπαράστασης και της λειτουργίας της θα πρέπει, λοιπόν, να εξετάζονται κάτω από το πρίσμα των διαδραστικών υποχρεώσεων και εξαναγκασμών του υποκειμένου που τροποποιούν τις δραστηριότητές του σε αναπαραστάσεις.

Συνεπώς, η διάσταση της αλληλόδρασης/αλληλεπίδρασης (interaction) στη λειτουργία των αναπαραστάσεων είναι μείζονος σημασίας. «Η αναπαράσταση δεν είναι καθαρό σημαίνον. Γεννιέται από τη διάθρωση μεταξύ του πλάνου του σημαίνοντος και του σημαινόμενου», διάθρωση η οποία επιβάλλει ένα διπλό καθορισμό, με μια διάσταση ιστορική και συγχρονική ταυτόχρονα: Αφ' ενός ορίζει την αναπαράσταση μέσα στη σχέση του κοινωνικού ατόμου ή ομάδας που την εκφέρει με τα άλλα άτομα ή ομάδες της κοινωνίας. Αφ' ετέρου την τοποθετεί στο παιχνίδι των διαδράσεων μεταξύ των ατόμων ή της ομάδας που «ψάχνουν σε μία φανταστική/εικονική αναπαράσταση να συλλάβουν και να καθορίσουν μία ταυτότητα» και αυτών «σε σχέση με τους οποίους, και απέναντι στους οποίους αυτή η αναπαράσταση δομείται και αποκτά νόημα» (Lipiansky, 17).

Εάν οι αναπαραστάσεις δομούνται από και δια μέσου των αλληλοδράσεων, τεχνητών ή αυθόρμητων, τα άτομα θα αναμχθούν σε - και θα δεσμευτούν με - τέτοιες διαδράσεις μόνο μετά από αναπαραστάσεις που θα επεξεργαστούν επάνω στα αντικείμενα, στους παράγοντες και στους συντελεστές μιας κατάστασης. Αναπαραστάσεις που πληροφορούν και σχηματοποιούν άλλωστε την κοινωνική μας συμπεριφορά. Γιατί «οι κοινωνικές αναπαραστάσεις, θεσμοθετούνται και μεταβιβά-

ζονται με τη γλώσσα και το λόγο, είναι το μέσο με το οποίο τα άτομα και οι ομάδες εξασφαλίζουν μια μορφοποίηση, την κυριαρχία του περιγυρού τους και την ιδιοποίηση της κουλτούρας, ενώ συγχρόνως τους επιτρέπεται μία απεικόνιση της ψυχικής πραγματικότητας όπου το υποκείμενο μπορεί να συλλάβει - αντικειμενικοποιημένες - την ταυτότητά του και την ταυτότητα της κοινωνίας. Αποτελούνται από ένα περιβάλλον συμβολικό και φανταστικό, ένα είδος χώρου διαμετακομιστικού ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό, το αντικειμενικό και το υποκειμενικό, το ατομικό και το κοινωνικό. Αλλά πληροφορούν και μορφοποιούν επίσης, σύμφωνα με ένα πρότυπο, τις στάσεις, τις συμπεριφορές και τις κοινωνικές στρατηγικές» (Lipiansky, 12-13). Σύμφωνα με την ίδια κυβερνητική κίνηση, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις γεννάνε άλλες, που αποκτούν έννοια μέσα από «συστήματα σήμανσης και χώρους συμβολικούς ομοδιαστάτους με την κοινωνία και που καθορίζουν τις συμπεριφορές, δεδομένου ότι (το άτομο) τους δίνει νόημα και πραγματικότητα». (Lipiansky, 11) Η διάσταση, λοιπόν, της συνδιαλλαγής ή καλύτερα αυτή της ανάδρασης (feed-back) είναι κεντρική προκειμένου να συλλάβουμε τον τρόπο λειτουργίας της αναπαραστάσης. Ανάδρασης αρνητικής (ομοιοστασία => σταθερή κατάσταση) ή θετικής (αλλαγή, απώλεια της σταθερότητας)³⁰. Όπως αναφέρθηκε ήδη, (βλ. Goffman) η κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση των αναπαραστάσεων εξαρτάται από άλλες αναπαραστάσεις, σύμφωνα με ένα κυκλωτικό σύστημα ανάδρασης, αφού, όπως λέει ο Lipiansky, «δεν υπάρχουν κοινωνικές αναπαραστάσεις χωρίς να πληροφορούν και ειδικά χωρίς να σχηματίζουν τις συμπεριφορές» (Lipiansky, 11).

Η προσέγγιση όμως της έννοιας της Ανακατάστασης, πέραν της κοινωνιολογικής της ανάλυσης, δεν είναι πλήρης εάν δεν εξεταστεί σε συσχετισμό με τη γλώσσα. Η κοινωνία «δεν αρκείται μόνο στο να προτείνει φόρμες όπου η ψυχολογική πραγματικότητα να μπορεί να βρει μιαν έκφραση κατά μία ορισμένη έννοια της επιβάλει ένα status, μία δυνατότητα απεικόνισης και μία σημασία, κυρίως δια μέσου της γλώσσας που καθορίζει αυτό που μπορούμε να πούμε και με ποιά τρόπο μπορεί να γίνει "έννοια".» (Lipiansky, 11). Για να περιγράψουμε αυτό που βλέπουμε, χρησιμοποιούμε λέξεις. Συνεπώς, η ανακατάσταση λειτουργεί στο εσωτερικό της γλώσσας, μέσα από τη σχέση μεταξύ πραγμάτων - έτσι όπως αυτά αναπαρίστανται - και λέξεων - μέσα από την αναπαραστατική τους αξία. Δεδομένου ότι η αναπαράσταση των πραγμάτων περνάει από την αναπαράσταση των λέξεων, για να μπορεί κανείς να μιλήσει και να επικοινωνήσει, απαιτείται μία γλώσσα, ένα λεξιλόγιο αποδεκτό από όλους. Θα πρέπει, επομένως, οι λέξεις να πρόσκεινται όσο το δυνατόν περισσότερο στην πραγματικότητα, να είναι διαφανείς σε σχέση με το αντικείμενο αναφοράς.

Ο παραπάνω τρόπος σκέψης εντάσσεται στην καρτεσιανή λογική: Εάν η γλώσσα έχει διαφάνεια και ακρίβεια θα περιγράψει την πραγματικότητα όπως είναι. Κατά συνέπεια, «μιλάω καθαρά» σημαίνει «παρέχω τη δυνατότητα πρόσβασης στην πραγματικότητα».

Στα κλασικά χρόνια, η σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και την αναπαράσταση είναι πρωταρχική. Η ύπαρξη της γλώσσας είναι «ηγετική» (αφού οι λέξεις έχουν τη δύναμη να «απεικονίζουν την σκέψη») και διακριτική συγχρόνως. Η γλώσσα έχει τη δυνατότητα να δώσει τα σημεία που αντιστοιχούν ακριβώς σε κάθε δυνατή αναπαράσταση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, γνώση και γλώσσα είναι άρρηκτα αλληλοδιασταυρώμενες¹¹. «Έχουν κοινή καταγωγή και κοινή αρχή λειτουργίας μέσα στην αναπαράσταση: στηρίζονται η μία στην άλλη, αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοκριτίζονται αδιάκοπα» (M. Foucault, 96-101).

Από το 19ο αιώνα, η γλώσσα απομονώνεται, θεωρείται αυτόνομη οργάνωση, αποσπάται από την αναπαράσταση και γίνεται η ίδια αντικείμενο γνώσης, μεσολάβηση απαραίτητη για κάθε επιστημονική γνώση που θέλει να εκδηλώνεται ως λόγος. Η γνώση πλέον της γλώσσας δεν σημαίνει κατ' ανάγκην και μεγαλύτερη προσέγγιση της ίδιας της γνώσης, αλλά απλά και μόνο εφαρμογή, σε γενικές γραμμές, των μεθόδων της γνώσης σ' έναν ιδιόρρυθμο χώρο της αντικειμενικότητας.

Η αναπαράσταση, από την πλευρά της, «σταμάτησε να έχει αξία για τα έμβια όντα, για τις ανάγκες και για τις λέξεις, ως τόπος καταγωγής τους και πρωταρχική έδρα της αλήθειας τους» είναι το φαίνεσθαι - μιας τάξης που ανήκει τώρα στα ίδια τα πράγματα και στον εσωτερικό τους νόμο. Μέσα στην αναπαράσταση, τα όντα δεν εκδηλώνουν πλέον την ταυτότητά τους αλλά την εξωτερική τους σχέση που αποκαθιστούν με το ανθρώπινο ον» (Foucault, 324).

Στις μέρες μας, αντίθετα με την καρτεσιανή ιδέα της διαφάνειας, επικρατεί η αντίληψη πως η γλώσσα είναι αδιαφανής, πως πρέπει να αναλυθεί αυτή καθαυτή. Και ξέρουμε πια ότι και η «αναπαράσταση» δεν είναι διαφανής, ότι αποτελεί η ίδια, από μόνη της, ένα σύστημα σημείων με τα οποία «επενεργούμε μια ουσιαστική μετάλλαξη του ονομαζόμενου πράγματος που (...) μετατρέπεται σε μια κοινωνική λειτουργία» (Bourdieu, α, 560). Έγινε κατανοητό πως είναι απαραίτητο, για να περιγράψουμε τον κόσμο, να γνωρίζουμε ότι η γλώσσα αποτελεί ένα σύνθετο σύστημα. Είναι αναγκαίο να κατακτήσουμε τους μηχανισμούς λειτουργίας της καθώς και τους μηχανισμούς της αναπαράστασης, να καταλάβουμε πώς λειτουργεί η γλώσσα ως σύστημα για να δείξουμε σε ποιο σημείο είναι σε ασαφή σχέση με την πραγματικότητα, την οποία μεταφράζει, τεμαχίζει, χωρίς να αποτελεί πάντα την πιστή αντανάκλασή της. Ξέρουμε σήμερα πως οι λέξεις μπορούν να απομακρυνθούν από την αρχική τους σημασία, να αποκτήσουν μία γειτονική έννοια, ευρύτερη ή περισσότερο περιορισμένη, «να αλλάξουν όχι μόνο μορφή αλλά και έκταση» να αποκτήσουν νέο περιεχόμενο». Ο Foucault αποκαλεί το φαινόμενο αυτό «προέλευση» (dérivation). Διακρίνει στην απόκλιση, μετάβαση αυτή:

- «Μετατροπές φόρμας» που δεν διέπονται από κανόνες και οφείλονται σε λόγους εξωτερικούς: «ευκολία προφοράς, τρόποι, συνήθειες, κλίμα (το κρύο ειννοεί «το χειλικό σύριγμα» η ζέστη την παραγωγή ουρανικών δασέων φθόγγων).

- «Εναλλαγές ή απόκτηση και παραπονήσεις σημασιολογικές», που υπακούν σε αρχές και μπορούν να καταχωρηθούν ως χωροταξικές. (M. Foucault, 222).

Έτσι, τα αφαιρετικά και μη σχήματα στη χρήση της γλώσσας μπορούν να είναι

σε ασαφή σχέση με την πραγματικότητα. Για παράδειγμα, το λήμμα «χωριό» μπορεί να ισοδυναμεί με το λήμμα «πόλη» σ' έναν άλλο πολιτισμό. Η λέξη «σιτίι» ή «χωριό» δεν μεταφέρει την ίδια σημασία για τον αφρικανό, για το (νότιο)αμερικανό ή για τον ευρωπαίο. Η διάκριση αυτή γίνεται συχνά αντιληπτή κατά τη μετάφραση, όταν οι λέξεις δεν έχουν τη δυνατότητα να αποδώσουν την αυτή αναπαράσταση. Προκύπτει, λοιπόν, το πρόβλημα των περισσότερο ή λιγότερο πιστών σχέσεων της λέξης που χρησιμοποιούμε για την αναπαράσταση των πραγμάτων με το αντικείμενο αναφοράς, πρόβλημα που απορρέει από τις διαφορετικές συνήθως σχέσεις ανάμεσα στο άτομο και το αντικείμενο αναφοράς. Κάτω «από τη φαινομενική τους ουδετερότητα, λέξεις κοινότυπες (...) αντιτίθενται μεταξύ τους, είτε επειδή οι διάφορες τάξεις τους προσδίδουν διαφορετικές έννοιες, είτε επειδή τους προσδίδουν την αυτή έννοια αλλά αποδίδουν αντίθετες αξίες στα ονομαζόμενα πράγματα», με αποτέλεσμα «για τις διάφορες τάξεις, η γλώσσα (να) είναι συγχρόνως κοινή και ικανή να λάβει σημασίες διαφορετικές, και μάλιστα αντικείμενες, μέσα από τις ειδικές και δη αντικρουόμενες χρήσεις της που γίνονται» (Bourdieu, α, 216). Κατά συνέπεια, ακόμη κι αν ξεπεραστεί η δυσκολία του διαφορετικού γλωσσικού κώδικα, παραμένει το πρόβλημα του σημασιολογικού περιεχομένου που μεταφέρει το αυτό γλωσσικό σημείο. Η απώδωση, μάλιστα, του ακριβούς περιεχομένου γίνεται μια διαδικασία ακόμη πολυπλοκότερη όταν πρόκειται η γλώσσα να λειτουργήσει στο συμβολικό επίπεδο. Υπάρχουν, λόγου χάρη, κοινωνίες όπου η ιδέα του χρόνου δεν υπάρχει.³²

Αλλά και μέσα στην ίδια κοινωνία, η γλώσσα μπορεί και λειτουργεί ιδιαίτερα για τις διάφορες ομάδες. Πρόκειται για την *κοινωνική λειτουργία* της, όπως λέει ο Bourdieu, η οποία δεν διαφέρει από την, κατά τον Jakobson, «βιωματική λειτουργία» της γλώσσας. Είναι ο ουσιαστικός παράγοντας γλωσσικής επικοινωνίας, η «προσωπική πλευρά του μηνύματος», «η στάση του υποκειμένου έναντι του μηνύματος». Η γλώσσα του καθενός αποτελεί ενεργοποίηση βιολογικών καταβολών και κοινωνικών προβολών· «διαμορφώνεται σύμφωνα με τα βιώματά μας, τις συγκεκριμένες συνδέσεις των συμβόλων της γλώσσας, το βάθος και το πλάτος που προσδίδει σ' αυτά η εμπειρία του ατόμου εν συνάρτησει προς το περιβάλλον του». Όταν γίνεται λόγος για τη λογοτεχνική χρήση της γλώσσας, αναφερόμαστε σε μια γλωσσική μορφή «κατ' ανάγκην, συναισθηματικά φορτισμένη, έντονα προσωπική και υποκειμενική. (...) Ο οποιοσδήποτε χρωματισμός, ολόκληρη η κλίμακα των νοσούμενων, υπο-νοσούμενων και επι-νοσούμενων στοιχείων του μηνύματος εξαρτώνται από την χρήση που κάνει ο λογοτέχνης της βιωματικής/συγκινησιακής πλευράς της γλώσσας. Στο σημείο αυτό ο παράγων της γνωστικής όψεως της γλώσσας είναι συγκριτικά περιορισμένος. (...) Γιατί τα γλωσσικά σημεία, οι λέξεις δεν απαρτίζουν απλώς ένα σύνολο στοιχείων ενός κλειστού ευρετηρίου/κώδικα λεξιλογικών στοιχείων με αυστηρά προκαθορισμένη χρήση και βάρος· το βάρος τους, το "λειτουργικό φορτίο" τους, πουίλλει ανάλογα με την αξιοποίησή, που μπορεί να κάνει ο κάθε δημιουργός, της συγκινησιακής-υποκειμενικής πλευράς της γλώσσας» (Μπαμπινιώτη, 87).

Συνοψίζοντας, θα έλεγα ότι, στη λειτουργία της αναπαράστασης και της γλώσσας διακρίνονται τα παρακάτω στοιχεία:

- Δεχόμαστε αναπαραστάσεις τις οποίες μαθαίνουμε να ερμηνεύουμε αποκωδικοποιώντας τις και, στη συνέχεια, κατασκευάζουμε αναπαραστάσεις, ενεργούμε με τρόπο που να δίνουμε μία αναπαράσταση, ¹³ «μία έκφραση του εαυτού μας, εσκεμμένα ή όχι, και οι άλλοι με τη σειρά τους οφείλουν να αποκομίσουν μια κάποια εντύπωση». Αυτή η ικανότητα έκφρασης λειτουργεί με δύο ριζικά αντίθετους τρόπους συμβολικής δραστηριότητας: την άμεση, σαφή και ευκρινή έκφραση, ήτοι τα λεκτικά σύμβολα ή τα υποκατάστατά τους και την έμμεση έκφραση που «περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα ενεργειών τα οποία οι συνδιαλεγόμενοι μπορούν να θεωρήσουν ως συμπωματικά σημεία όταν είναι δυνατόν ο δράστης να έχει ενεργήσει για διαφορετικούς λόγους απ' αυτούς που δήλωσε» (Goffman, α, 12).

- Οι αναπαραστάσεις είναι αναλογικές και ανάλογες με τις αναμενόμενες ή προσδοκώμενες ευκαιρίες υλικής ή συμβολικής απολαβής, και ως εκ τούτου:

* καθορίζονται από έναν αριθμό παραμέτρων, και συγκεκριμένα από την κατηγορία ένταξης¹⁴ (κοινωνικο-επαγγελματική, φύλο, ηλικία, περιβάλλον...)

* καθορίζουν και διαφοροποιούν ενδιαφέροντα, επιδιιώξεις, πεποιθήσεις, θέσεις και διαθέσεις.

- Συγκεντρώνουν μία διαδραστική και μία αναδραστική διάσταση και λειτουργούν τόσο σε προσωπικό/ατομικό όσο και σε συλλογικό/ομαδικό επίπεδο.

- Τέλος, οι αναπαραστάσεις είναι ασαφείς. Όπως και η γλώσσα είναι ασαφής. Κατονομάζουμε ένα αντικείμενο με μια λέξη που υποτίθεται ότι αναπαριστά την πραγματικότητα παρότι ξέρουμε πως αυτή η αναπαράσταση της πραγματικότητας είναι τόσο διαφανής όσο και αδιαφανής. Διαφανής εάν έχουμε όλοι την ίδια γλώσσα, εάν όλοι κινούμαστε στο ίδιο πλαίσιο, εάν όλοι καταλαβαίνουν αυτό που θέλουμε να πούμε. Αδιαφανής στο μέτρο που η συγκεκριμένη λέξη - όπως άλλωστε και κάθε γλωσσικό σημείο - είναι τελείως αυθαίρετη. Αδιαφανής επειδή, μέσα σ' ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, το γλωσσικό σημείο αποκτά διαστάσεις που δεν μπορούμε να θεωρήσουμε όταν χρησιμοποιείται μεμονωμένα, με αποτέλεσμα, η αποκωδικοποίησή του να γίνεται σύμφωνα με το πολιτισμικό κεφάλαιο που κουβαλάει ο καθένας μας¹⁵.

- Κατά συνέπεια, στην πραγματικότητα, οι λέξεις που χρησιμοποιούμε δεν αποτελούν μία αναπαράσταση, εάν λάβουμε τον όρο «αναπαράσταση» επί λέξει, δηλαδή κάτι που παριστάνουμε δύο φορές.

Επιθεματικά, λοιπόν, θα λέγαμε ότι για τις επιστήμες του ανθρώπου η αναπαράσταση δεν είναι απλά ένα αντικείμενο, αλλά το ίδιο τους το πεδίο, δεδομένου ότι απευθύνονται στον άνθρωπο στο μέτρο που αυτός ζει, μιλάει - έχει τη δυνατότητα να συστήσει ένα ολόκληρο σύμπαν συμβολικό, μια ολόκληρη γνώση-, παράγει. Το άτομο προβαίνει στη σύσταση αναπαραστάσεων μέσα από τις οποίες ζει και, χάρη σ' αυτές, «κατέχει αυτήν την περίεργη ικανότητα να μπορεί να αναπαριστά ουσία

τη ζωή. Επίσης, για να ορίσει νόμους, ανατρέχει σε ανθρώπινες συμπεριφορές και σε μία αναπαράσταση που τις στηρίζει· κάνοντας όμως αυτό, χρησιμοποιεί τις αναπαραστάσεις ως απαραίτητη προϋπόθεση μιας λειτουργίας» (Foucault, 363).

Η συμπεριφορά μας, σχετικά με πρόσωπα και καταστάσεις, παρόλη την πληροφόρηση που μπορεί να δεχτούμε, καθορίζεται συχνά - αν όχι πάντοτε - από υποθέσεις, από αναπαραστάσεις που εκπονούμε. Οι επιστήμες του ανθρώπου μελετούν, λοιπόν, τον τρόπο με τον οποίο «τα άτομα ή οι ομάδες αναπαριστούν τους συνεργάτες τους στην παραγωγή και την ανταλλαγή, τον τρόπο με τον οποίο φωτίζουν ή αγνοούν ή μετεμριέζονται αυτή τη λειτουργία και τη θέση που καλύπτουν μέσα σ' αυτή· τον τρόπο με τον οποίο νιώθουν ενταγμένοι σ' αυτήν ή απομονωμένοι, εξαρτημένοι, υπόδουλοι ή ελεύθεροι». Τον τρόπο με τον οποίο το ανθρώπινο σ' σχηματίζει «την αναπαράσταση αυτών των αναγκών, της κοινωνίας από την οποία, μαζί με την οποία ή αντίθετα στην οποία, τις ικανοποιεί, έτσι ώστε από εκεί και πέρα να μπορεί τελικά να δώσει την αναπαράσταση της ίδιας της οικονομίας» (Foucault, 363). «Δεν εξετάζουν τη ζωή, την εργασία και τη γλώσσα του ανθρώπου στη μεγαλύτερη διαφάνεια με την οποία μπορούν να δοθούν, αλλά σε αυτό το στρώμα συμπεριφορών, στάσεων, θέσεων, κινήσεων που ήδη έγιναν, φράσεων που ήδη προφέρθηκαν» (Foucault, 365).

Για τη μελέτη αυτή χρησιμοποιείται κάποια μεθοδολογία και διάφορες τεχνικές έρευνας, εργαλεία παρατήρησης και ανίχνευσης των αναπαραστάσεων.³⁶ Προτού κτίσουμε, όμως, πάνω στην έκφραση, στην προσωπική εκφορά λόγου των υποκειμένων, σκόπιμο είναι, μετά από όσα αναφέρθηκαν, να μην παραβλέπεται το γεγονός πως οι απαντήσεις των υποκειμένων είναι όλες ενταγμένες σ' ένα πλαίσιο. Τα άτομα δεν απαντούν ποτέ πλήρως στην ερώτηση «ποιός είσαι» ή «τι σκέφτεσαι» παρά μόνον αναφορικά με ένα πλαίσιο και ανάλογα με αυτό που νιώθουν σε σχέση με αυτό το πλαίσιο. Η απάντηση σε τέτοιου τύπου ερωτήσεις γίνεται βάσει μιας κατάστασης και σύμφωνα με το συναίσθημα απέναντι στην κατάσταση, σε σχέση με αυτό που νιώθουμε για το ίδιο το πλαίσιο το οποίο, εξάλλου, δεν είναι ούτε καν αντικειμενικό. Κατά συνέπεια, οι απαντήσεις δεν είναι απαραίτητα γνώμες καταστολλαγμένες ούτε θέσεις αμετάκλητες και μπορεί να πρόκειται για «μη-απαντήσεις καμουφλαρισμένες, για παραχωρήσεις ευαρέσκειας στην επιβαλλόμενη προβληματική ή για ηθικό λόγο που γίνεται αποδεκτός με αφέλεια σαν "προσωπικές γνώμες"» (Bourdieu, α, 491).

Σε γενικές γραμμές, δύο ουσιώδη στοιχεία πρέπει να συγκρατούνται:

α) Κάθε κοινός λόγος είναι δεικτικός (déictique): αποκαθιστά/επιφέρει επικοινωνία με τον εαυτό μας, μία αναδίπλωση στον εαυτό μας, ένα μη-φατικό τρόπο εκφράζεσθαι πάνω στον εαυτό μας και είναι πάντα δεμένος με το πλαίσιο στο οποίο τον προφέρουμε, πλαίσιο που δεν είναι υποχρεωτικά κοινωνικό, ομαδικό.

β) Κάθε λόγος κοινής αποδοχής είναι ένας στοχασμός και μία μικρο-θεωρία επάνω στο τι είμαστε. Κάθε προσπάθεια αντίληψης/σύλληψης της πραγματικότητας περνάει ήδη από ένα πρώτο επίπεδο: της σκέψης του ανθρώπου πάνω στις προσωπικές του πράξεις. Κατά την ανάλυση, επομένως, του λόγου ενός ατόμου δεν

έχουμε ποτέ επαφή με τις ανθρώπινες πράξεις, με την πραγματικότητα την ίδια, δεδομένου ότι πρόκειται για δεύτερο επίπεδο. Όσα περνάει μέσα από τη σχέση με τη γλώσσα εξαρτάται ήδη από μία σύλληψη της γλώσσας και του τρόπου με τον οποίο το υποκείμενο μιλάει και μεταφράζει την προσωπική του πραγματικότητα. Βρισκόμαστε πάντα μέσα στη γλώσσα· δεν έχουμε ποτέ άμεση επαφή με τη σκέψη των ανθρώπων απευθείας. Όπως είτε ο Freud, βρισκόμαστε πάντα στην αναπαράσταση των λέξεων και των πραγμάτων.

Κατά συνέπεια, δεν πρέπει να συγχέεται το περιεχόμενο της δήλωσης του υποκειμένου με την αναπαράσταση που έχει για τον εαυτό του. Αυτό που το άτομο είναι, δεν αντιστοιχεί αποκλειστικά το ίδιο πράγμα με αυτό που ανακοινώνει πως είναι. Θα ήταν αφέλεια να πιστεύουμε στη διάφανη ταυτότητα ανάμεσα στο υποκείμενο, αυτό που δηλώνει ή «αποκαλύπτει» πως είναι και αυτό που πιστεύει πως είναι.

Κάθε απάντηση, λένε οι εθνομεθοδολόγοι, υφίσταται ήδη μία επεξεργασία. Δεν φθάνουμε ποτέ στην απόλυτη αλήθεια. Την πλησιάζουμε και αυτό είναι όλο όσο μπορούμε να κάνουμε. Δεν έχουμε ποτέ την αλήθεια έτσι όπως οι άνθρωποι την αισθάνονται. Έχουμε την «ταυτότητα» έτσι όπως οι άνθρωποι τη μιλάνε, όπως την ορθολογικοποιούν. Δεν μπορούμε να προσχωρήσουμε ποτέ στα «βιώματα του ανθρώπου». Στην ουσία, ούτε ο ίδιος ο άνθρωπος καταφέρνει να φθάσει στα βιώματά του. Γιατί πρέπει να ανακαλέσει τις αναμνήσεις του, τα σχέδια του και, κατά συνέπεια, απαιτείται ήδη μια επεξεργασία. Όταν, εξάλλου, διηγείται βιωμένες καταστάσεις, απευθύνεται σε κάποιον, κάτι που τον κάνει να τις επεξεργαστεί απέναντί του. Επιπλέον, από τη στιγμή που αναρωτιέται κανείς: «ποιά είναι τα βιώματά μου, η ζωή μου», είναι ήδη σε ένα προγενέστερο λόγο με τον εαυτό του. Τέλος, δεν θα έπρεπε να πιστέψουμε πως η εικόνα που έχουμε για τον εαυτό μας είναι σταθερή.

Απόλυτη αντικειμενικότητα, επομένως, δεν υπάρχει. Το μόνο πράγμα που θα μπορούσε να υπάρξει είναι ένας ελεγχόμενος τρόπος να πλησιάσει κανείς τα πραγματικά γεγονότα και να ελέγξει την έκφρασή τους προς τα έξω, δια μέσου της γλώσσας, των αντιδράσεων.

Βιβλιογραφία

Amr H. Ibrahim, «Nouveaux stéréotypes populaires», *Le Français dans le Monde* No 181, Nov.-Déc. 1983, pp. 92-102.

Besse H., *Méthodes et Pratiques des Manuels de langue*, Paris Crédiff, Didier, collection Essais, 1985.

Bourdieu Pierre, *La Distinction. Critique sociale et Jugement*, Paris, Les Editions de Minuit, le sens commun, 1979.

Bourdieu, P. «Ce que parler veut dire» in *Questions de Sociologie*, Paris, Les Editions de Minuit, 1980.

Charaudeau P., «L'interculturel, une histoire de fou», *Dialogues et Cultures*, FIPF, 1988, No 32, première

partie, Actes du VIIe Congrès Mondial, pp. 89-97.

Codol J.P., Jazymowicz M., «L'estimation de la ressemblance entre des personnes: quelques directions de recherche», *Bulletin de Psychologie*, Tome XXXVII, No 366, Juillet-Août 1984, No spécial: Psychologie Sociale, pp. 813-822.

Codol J.P., «La perception de la similitude interpersonnelle et du point de référence de la comparaison», *L'Année Psychologique*, 1984, 84.

Deironche R. «Les apports des produits de l'imaginaire», *Dialogues et Cultures*, FIPF, 1988, No 32, première partie, Actes du VIIe Congrès Mondial, pp. 123-124.

Denis M., *Les Images Mentales*, Paris, PUF, 1e psychologue, 1979.

Eco Umberto, *Η Σημειολογία της καθημερινής ζωής*, Αθήνα, Εκδ. Μολιάρης-Παιδεία, 1985, 5η έκδ.

Eco Umberto, *Θεωρία Σημειωτικής*, Αθήνα, Εκδ. Γνώση 1988, 1989

Foucault M., *Les Mots et les Choses. Une archéologie des Sciences Humaines*, Paris, Gallimard, 1966.

Goffman Erv., *Mise en scène de la vie quotidienne*, Editions de Minuit, 1973.

Goffman Erv., *Les Rites d'interaction*, Editions de Minuit, 1974.

Goffman Erv., *Stigmaté; Les usages sociaux des handicaps*, Editions de Minuit, 1975.

Greimas A., *Du Sens*, Paris, Seuil, 1970.

Lipiansky Edm. M., *L'âme française ou le National- Libéralisme; Analyse d'une représentation sociale*, Paris, Ed. Antropos, 1979.

Μπαμπινιώτη Γ., *Θεωρητική Γλωσσολογία. Εισαγωγή στην Σύγχρονη Γλωσσολογία*, Αθήνα, 1980.

Μπατσάκη Ε., «Για την έννοια της πολιτικής», *Οντοπία*, No 3, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1992, σσ 15-32.

Μπατσάκη Ε., «Μ.Μ.Ε.: Παράγων Διαφοπισμού ή Δημοσιογίας Πλαστής Συνείδησης;», *Οντοπία*, No 8, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1993, σσ 111- 120.

Ostrowski Sylvia, «Les processus identitaires», *Σημειώσεις από το Σεμινάριο DEA Κοινωνιολογίας, (Développement et changement dans les modèles culturels et les formes de socialisation)*, Université de Provence, 1986-87.

Santoni Georges, «Stéréotypes, contextes visuels et dimensions sociales», *Le Français dans le Monde*, No 181, Nov-Déc 1983, pp. 84-94.

Watzlawick P., Beavin J.H., Jackson D. Don, *Une logique de la communication*, Points, Le Seuil, 1972.

Zarate G., «Objectiver le rapport culture maternelle/culture étrangère», *Le Français dans le Monde*, No 181, Nov-Déc. 1983, pp. 34-39.

Υποσημειώσεις

1. «Η πρώτη αντίληψη του κοινωνικού κόσμου είναι οτιδήποτε άλλο παρά μία απλή μηχανική αντιανάκλαση: πρόκειται πάντα για μία πρόξη γνωριμίας/γνώσης που παρεμβάλλει αρχές δόμησης ανεξάρτητες του κατασκευασμένου αντικειμένου, έτσι όπως αυτό γίνεται αντιληπτό στην αμεσότητά του» (Bourdieu, α, 549).

2. Κατά τόν Ραίλιο, «και οι δύο τρόποι συμβολικής αναπαράστασης λειτουργούν όταν η περίπτωση είναι σχετικά συγκεκριμένη, ενώ η εκέμβραση των λεκτικών διαδικασιών είναι καθοριστική σε καταστάσεις σχετικά αφηρημένες.» (Denis, 130).

3. Ο διαχωρισμός σε βαθμίδες γίνεται από τα κύρια ονόματα μέχρι τους συνδέσμους και τις ανωνυμίες.

4. Todorov Tz. et Ducrot O., *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Editions du Seuil, col. Points, 1972, σελ. 134.

5. Βλ. εργασίες των J.P. Codol, Tajfel.

6. H L. Bardin ορίζει το στερεότυπο ως «μια έτοιμη σημειωτική σύνθεση, γενικά πολύ συγκεκριμένη και εικονική, οργανωμένη γύρω από μερικά απλά συμβολικά στοιχεία, η οποία έρχεται άμεσα να αντικαταστήσει ή να προσανατολίσει την αντικειμενική πληροφορία ή την πραγματική αντίληψη» (L. Bardin, *L'Analyse de contenu* Paris, PUF, 1980, σ. 51).

Ο P. Bourdieu ορίζει τη στερεοτυπία, ως «φυσική τάση αποδοχής μίας ανταπόκρισης ανάμεσα στην κατηγορία στην οποία ανήκει κάποιος ή κάτι (...) και στην κατοχή μιας ορισμένης ιδιότητας», έτσι ώστε η πληροφορόρηση πάνω στην κατηγορία ένταξης κάποιου ατόμου να επηρεάζει σημαντικά τις κρίσεις που εκφράζονται για λογαριασμό του (Bourdieu, α, 558).

Σύμφωνα με τις εργασίες του J.P. Codol επάνω στη γνωστική αντίληψη, «τα στερεότυπα είναι ακριβώς η έκφραση, στο κοινωνικό πλαίσιο, της απόδοσης όμοιων χαρακτηριστικών σε διαφορετικά μέλη της ίδιας ομάδας. Έτσι, οδηγούν σε μια μορφή ομοιοδοποίησης κατά την αντίληψη των μελών της ομάδας. Κατά συμπληρωματικό τρόπο, η κοινωνική διάκριση απορρέει, αντίθετα, από την έκφραση μιας υπερβολής των διαφορών μεταξύ ατόμων που να αναλαμβάνουμε λες να ανήκουν σε διαφορετικές κατηγορίες» (Codol J.P., 1984, β, σ. 44).

7. Η στερεοποιημένη έκφραση είναι ένα σήμα συμφωνημένο που παραπέμπει, σε αναπαραστάσεις αρκετά ασαφείς ώστε να ευνοηθεί το όνειρο ή η μυθοποίηση και, συγχρόνως, αρκετά ακριβείς ώστε να μπορούν να αναγνωρίζονται αμέσως από ένα μεγάλο μέρος ατόμων βυθισμένων σε έναν περιγύρο όπου αυτές οι αναπαραστάσεις είναι τα συμβολικά όρια πολύ συγκεκριμένων κοινωνικών πρακτικών (Amp, 97).

8. Για τον Vinacke, οι «εικόνες μνήμης» αποτελούν την περισσότερη ή λιγότερο πιστή ανάκληση και αναγνώριση μιας προγενέστερης εμπειρίας ή αίσθησης. Όσο για τις «εικόνες φαντασίας», σύνθεση πολλών προηγούμενων εμπειριών, μπορούν να είναι εποικοδομητικές και εθελοντικά κατευθυνόμενες, να «ανημπούν συνθετικές διαδικασίες, και κυρίως συνδυαστικές και δημιουργικές δραστηριότητες» (Depis).

9. Μη παραβλέποντας την ικανότητα αντίληψης χωρίς τεχνικές σπινής φαντασίας, η διδακτική των γλωσσών χρησιμοποίησε ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, για τη διδασκαλία τόσο της μητρικής όσο και των ξένων γλωσσών, τις τεχνικές αυτές, εντάσσοντας τις παραπάνω λειτουργίες της αναπαράστασης στην αναλυτική και συνθετική φάση της δραματοποίησης του μαθήματος.

10. Στη γλώσσα μας, όπως και στις λατινογενείς γλώσσες, είμαστε δεσμευμένοι απ' αυτή την ιδέα του διπλού, του ανάπτυου. Υπάρχει το πρόθεμα ανά-, ακόμη έχουμε την εντύπωση πως το αντικείμενο υπήρχε και το αναπαριστούμε.

11. Απο την ταινία του Δημήτρη Βερνίκου «Γιάννης Τουρούχης».

12. Εικόνες που υποδεικνύονται ως αναπαραστάσεις, όπου η συνειδητή και η ασυνειδήτη πλευρά αναμειγνύονται και στις οποίες αποδίδουμε μία δημιουργική δραστηριότητα, αναφορική και επεξεργαστική συγχρόνως (Βλ. σελ. 4-5).

13. Στην ταινία του Δημήτρη Βερνίκου, «Γιάννης Τουρούχης».

14. Στη μεσαιωνική και αναγεννησιακή, κυρίως, ζωγραφική να πρόσωπα αποδίδονται με διαστάσεις ανάλογες του κοινωνικού τους status.

15. «Αρκεί να δούμε τι σημασία αποδίδουν στη διατροφή και στην ένδυση οι λαϊκές τάξεις, οι οποίες δι-

νουν την προτεραιότητα στο είναι, και οι μεσαίες τάξεις, όπου υπερισχύει η φροντίδα του φαίνεσθαι (...) Οι λαϊκές τάξεις κάνουν πραγματική χρήση του ενδύματος ή, αν προτιμάτε, λειτουργική (...)» (Bourdieu, α, 223).

16. «Η σωματική έλξη είναι ένας πρακτικός τρόπος να δοκιμάσει και να εκφράσει κανείς την αίσθηση της προσωπικής του κοινωνικής αξίας (...)» (Bourdieu, α, 552).

17. «(...) ανάλογα με την τάξη, οι ποικιλίες στην άσκηση ενός αθλήματος εξαρτώνται τόσο από την αντίληψη και την εκτίμηση του άμεσου ή αμέσως όφελους που θεωρείται ότι επιφέρει, όσο και από την ποικιλία του οικονομικού, πολιτιστικού και επίσης σωματικού κόστους» (Bourdieu, α, 234).

18. Ο Ειν. Goffman αναλύοντας την παραγωγή αναπαραστάσεων υποδεικνύει με τον όρο «προσωπική πρόσωση» τα στοιχεία εκείνα που, χωρίς να είναι ανεξάρτητα της προσωπικότητας του ατόμου - δημιουργού αναπαραστάσεων, τον ακολουθούν παντού. Διακρίνει δε ως συνθετικά της «προσωπικής πρόσωσης», την «εμφάνιση», δηλαδή τα ερεθίσματα που ο δημιουργός αναπαραστάσεων εκπέμπει και των οποίων η λειτουργία, σε μια δεδομένη στιγμή, μπορεί να μας αποκαλύψει το κοινωνικό status του, και τον «κρόπο», δηλαδή τα ερεθίσματα που μπορεί να μας υποδείξουν «το ρόλο που ο δημιουργός αναπαραστάσεων σκέφτεται να παίξει στην παρούσα κατάσταση» (Goffman, α, 31).

19. Βλ. παραπάνω Bourdieu

20. «Οι ανώτεροι υπάλληλοι δείχνουν συχνά ότι είναι πολύ ικανοί/επαρκείς και ότι είναι κύριοι της κατάστασης, απαγορεύοντας στους εαυτούς τους και στους άλλους να δουν ότι κατέχουν τη θέση τους, εν μέρει, επειδή έχουν την εξωτερική εμφάνιση ενός ανώτερου υπαλλήλου και όχι επειδή έχουν τις δεξιότητές του» (Goffman, α, 51).

21. «Όταν ένα άτομο βρίσκεται παρουσία άλλων προσώπων, αυτά αναζητούν πληροφορίες γι' αυτόν ή κινητοποιούν πληροφορίες που ήδη διαθέτουν. (...) Η πληροφορόρηση αυτή δεν αναζητάται αυτή καθαυτή, αλλά και για λόγους τελείως πρακτικούς, συντελεί στον καθορισμό της κατάστασης, επιτρέποντας στους άλλους να προβλέψουν τι αναμένει ο παριενάϊ τους απ' αυτούς και αντίστοιχα, τι μπορούν να αναμένουν κι αυτοί οι ίδιοι απ' αυτόν (Goffman, α, 11).

22. Ο Goffman θεωρεί τον ορισμό πιο δόκιμο απ' αυτόν του «κοινωνικού status», δεδομένου ότι περιλαμβάνει τόσο προσωπικούς επιθετικούς προσδιορισμούς, όπως «εναντιότητα», όσο και δομικούς επιθετικούς προσδιορισμούς, όπως «επάγγελμα». Διακρίνει επίσης την «αυθεντική κοινωνική ταυτότητα» που προσδιορίζει το χαρακτήρα που αποδίδουμε σε κάποιο άτομο κατόπιν ανάκλησης/ανα-παράστασης, από την «πραγματική κοινωνική ταυτότητα», δηλαδή την κατηγορία και τους επιθετικούς προσδιορισμούς που μπορούμε να αποδείξουμε ότι κατέχει (Goffman, γ, 9).

23. Κατά τον Goffman η «κοινωνική πληροφορία» είναι «αυθόρμητη και ενστικτωμένη», δηλαδή εκπέμπεται από το άτομο και διαχέεται δια μέσου της σωματικής του έκφρασης. Διακρίνει δε τρεις τύπους σημείων που την αναμεταδίδουν:

- Τα «σύμβολα»: σημεία συχνά και σταθερά τα αναζητούμε συνέχεια και τα δεχόμαστε συνήθως
- Τα «σύμβολα status» ή «σύμβολα κύρους»: σήματα που συμπληρώνουν την εικόνα (όπως το έμβλημα που δηλώνει ότι κάποιος είναι μέλος ενός club)
- «Οι αποκρητυγράφοι ταυτότητας»: σημεία με τα οποία το άτομο αναζητά εσκεμμένα να σπάσει έναν πίνακα συνεκτικό κατά τ' άλλα, τροποποιώντας τον θετικά: το αποτέλεσμά τους δεν έγκειται τόσο στο να επιβάλλουν μία καινούργια διεκδίκηση, όσο στο να θέσουν σοβαρά σε αμφισβήτηση αυτή που υπήρχε ενδεχομένως (π.χ. τα γυαλιά με χοντρό κοκάλινο σκελετό: προσπάθεια αναρχήσης στο στερεότυπο του νέου διανοούμενου - businessman), (Goffman, γ).

24. Ο Umberto Eco προτείνει τους όρους *διπλότυπο* ή *διπλοτυπικό αντίγραφο*:

Διπλοτυπικό αντίγραφο = ένα δείγμα το οποίο διαθέτει όλες τις ιδιότητες ενός άλλου δείγματος.

Διπλότυπο = για να έχουμε ένα διπλότυπο, είναι προφανώς αναγκαίο να αναπαραγάγουμε - ως ένα βαθμό - όλες τις ιδιότητες του πρότυπου αντικειμένου, διατηρώντας την αρχική τους τάξη και τις μεταξύ τους σχέσεις. Όμως, για να γίνει κάτι τέτοιο, είναι αναγκαίο να γνωρίζουμε τον κανόνα που ρύθμιζε την παραγωγή του πρότυπου αντικειμένου. Το διπλότυπο δεν είναι αναπαράσταση, μίμηση (υπό την έννοια της κατασκευής μιας εικόνας), υποδήλωση της ίδιας όψης: είναι ζήτημα *ισών όρων* και *διαδικασιών* παραγωγής (Eco, 1985, 275).

Η παραπάνω ορολογία δεν χρησιμοποιήθηκε δεδομένου ότι η ερμηνεία των όρων τους απέκλειε και επειδή, σε μια κοινωνιολογική προσπαθή, δεν είναι δυνατόν να γίνει λόγος για ισότητα όρων και διαδικασιών κοινωνικής παραγωγής.

25. Bl. Bourdieu Pierre, *La Distinction. Critique sociale et Jugement*, Paris, Les Editions de Minuit, 1979.

26. Robert Ezra Park, όπως αναφέρεται από τον Goffman (α, 27).

27. Ο Μαρτ πρώτος ανέφερε πως η ιδεολογία είναι μια διαδικασία απόκτησης εθνικότητας.

28. «Όπως αναφέρει ο Lipiansky, η Γαλλία ή οποιαδήποτε άλλη χώρα ως έννοιες είναι μια αφαίρεση, δεν υπάρχουν. Αυτό που υπάρχει είναι οι γενετικές ιδέες. Πρόκειται για ένα ιστορικό γένεσθαι που λειτουργεί και που είναι μυθική φαντασίωση» δεν έχει οντότητα, ύπαρξη και παρόλα αυτά πολεμάμε γι' αυτήν, προφανώς επειδή υπάρχει πίσω της κάποια πραγματικότητα, κάποια εμετάλλευση, κάποια αγανάκτηση, κάποιος ενδεχόμενος εξευτελισμός.

29. Γιατί «το σημείο είναι πάντα θεομοθετημένο. Με την έννοια αυτή δεν υπάρχει παρά για μια απεικονιστική ομάδα χρηστών. (...) Αλλά έξω από μια κοινωνία, όσο περιορισμένη και να είναι αυτή, τα σημεία δεν υπάρχουν» (Todorov Tz. et Ducrot O., ό.π., σ. 132).

30. Και στις δύο περιπτώσεις ένα μέρος αυτού που εξέρχεται, επανεισέρχεται στο σύστημα που λειτουργεί σύμφωνα με μία κυκλικότητα. Και οι δύο διαστάσεις της ανάδρασης καθορίζονται ως «ειδικές μορφές αλληλεξάρτησης και συμπληρωματικότητας» (Watzlawick, 26).

31. «Ηδη, στην ελληνική σκέψη, η αναπαράσταση και πιο συγκεκριμένα η εικόνα συνδεόταν με τη γνώση, αποτελούσε τη βάση κάθε γνώσης (Αριστοτέλη, *Περί Ψυχής*)

32. Η επικοινωνία μπορεί παρόλα αυτά να επιτευχθεί, επειδή ακριβώς το γλωσσικό όργανο είναι το μόνο σημειωτικό σύστημα που παρουσιάζει τις παρακάτω ιδιότητες:

- είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί για την ανάλυση, τόσο της ίδιας της λεκτικής έκφρασης, των λέξεων που το αποτελούν, όσο και κάποιον άλλον συστήματος σημείων,

- μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε λέξεις με κάποια έννοια όχι απαραίτητα γνώση στη γλωσσολογική κοινότητα, χωρίς να τίθεται πρόβλημα συνεννόησης: γίνονται αναληπτές χάρι στο πλαίσιο μέσα στο οποίο εκφράζονται (βλ. Todorov Tz. et Ducrot O., σελ. 137).

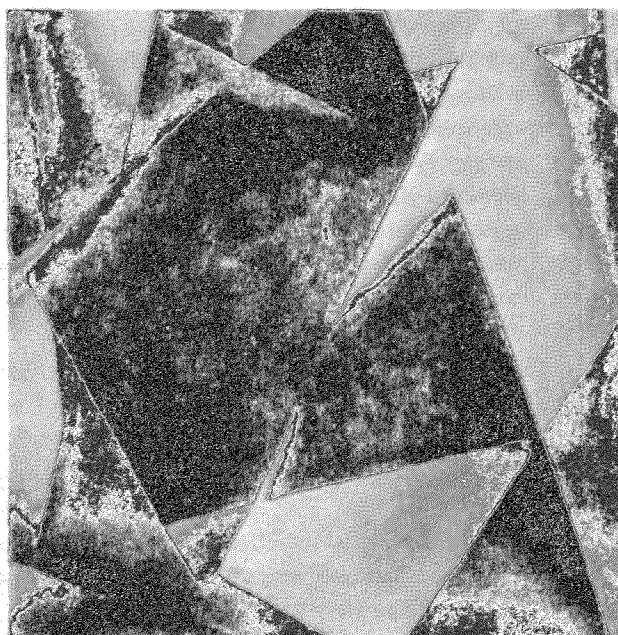
33. Ο Goffman ορίζει την αναπαράσταση ως «το σύνολο της δραστηριότητας ενός δεδομένου προσώπου, σε μία δεδομένη ευκαιρία, για να επηρεάσει με κάποιο συγκεκριμένο τρόπο έναν από τους άλλους συμμετέχοντες» (Goffman, α, 23).

34. «Κάθε άτομο ανήκει το ίδιο σε μια κοινωνική ομάδα της οποίας το πολιτιστικό κεφάλαιο αγγίζει/προσβάλλει εξίσου τις συμπεριφορές του και τον τρόπο ζωής του καθώς και την κατανάλωσή του, τις αντιλήψεις του και τις παραγωγές του» (Santoni, 90).

35. Στον ορθό λόγο, όπως και στην εικονική αναπαράσταση έχουμε πάντα να κάνουμε με ένα σύστημα σημείων. Έτσι, ακόμη και «οι εκφραστικές φεγούρες, ως τροποποιήσεις της κοινής χρήσης, είναι κατά κά-

ποιο τρόπο η αντικειμενοποίηση της κοινωνικής σχέσης μέσα στην οποία παράγονται και λειτουργούν» (Bourdieu, α, 250).

36. Ο P. Bourdieu αναφέρει ότι οι κοινωνικές επιστήμες «θεωρούν τους παράγοντες, στην καθημερινή τους πρακτική, ως τα υποκείμενα πράξεων δόμησης του κοινωνικού κόσμου (...) αναζητούν στις αντικειμενικές κατανομές των ιδιοτήτων, κυρίως των υλικών (...) τη βάση συστημάτων ταξινόμησης που οι παράγοντες εφαρμόζουν σε όλα τα πράγματα». Αντίθετα με τη «γνωστική» προοπτική, η οποία τόσο στην εθνολογική (δομική ανθρωπολογία, εθνοεπιστήμη, εθνοσημειωτική, εθνοβοτανική κ.λπ.) όσο και στην κοινωνιολογική της μορφή (ιντερακτιονισμός, εθνομεθοδολογία) αγνοεί το ζήτημα της γένεσης των νοητικών δομών και των ταξινομήσεων, οι κοινωνικές επιστήμες αναρωτιούνται επάνω στη σχέση μεταξύ των αρχών της διαίρεσης και των κοινωνικών διαιρέσεων (μεταξύ γενεών, φύλων κ.λπ.) που είναι η βάση τους και επάνω στις ποιητικές της χρήσης που γίνεται των αρχών αυτών σύμφωνα με την θέση που κατέχει κανείς στις παραπάνω κατανομές (ζητήματα που παραπέμπουν στη χρήση της στατιστικής)» (Bourdieu, α, 545). Σημειώνει τέλος ότι «πρέπει να ξεπεραστεί η αντιπαράθεση ανάμεσα σε μια "κοινωνική φυσική" η οποία, οπλισμένη με μια αντικειμενική χρήση της στατιστικής, θα εφήρμοζε κατανομές (...) και σε μια "κοινωνική σημειολογία" που θα επιδίωκε στην απαρίθμηση σημασιολογικών εννοιών και στο να φέρει στο φως της ημέρας τις γνωσιολογικές ενέργειες με τις οποίες οι παράγοντες τις παράγουν» (Bourdieu, α, 562).

Liubov Popova: Αρχιτεκτονική σύνθεση, 1917